

Το τέλος του αρχαίου κόσμου και η αποδημία των φιλοσόφων

Η συμβατική χρονολογία του τέλους του αρχαίου κόσμου είναι το έτος 529, όταν ο Ιουστινιανός υποχρέωσε τη νεοπλατωνική Ακαδημία της Αθήνας να διακόψει τη λειτουργία της. Η νεοπλατωνική Ακαδημία της Αθήνας, που ιδρύθηκε στις αρχές του 5ου αιώνα μ.Χ., θεωρείται κοινώς ως συνέχεια της Ακαδημίας της Αθήνας, η οποία ιδρύθηκε το 387 π.Χ και λειτούργησε στον Κολωνό μέχρι περίπου τον πρώτο μ.Χ. Οπωσδήποτε δεν υπάρχει σαφής συνέχεια της Ακαδημίας για πέντε αιώνες μέχρι την ίδρυση της νεοπλατωνικής Ακαδημίας της Αθήνας στους πρόποδες της Ακρόπολης, αν και στο μεγάλο αυτό διάστημα η Αθήνα παρέμεινε το κέντρο της διανόησης και της μόρφωσης, στο οποίο ο πλατωνισμός συνέχιζε να διδάσκεται ως η φιλοσοφία κατ' εξοχήν. Το βέβαιο είναι ότι για εννέα αιώνες διατηρήθηκε στην Αθήνα μια σαφής και συνεπής πλατωνική παράδοση. Οι φιλόσοφοι που δίδασκαν στην Αθήνα θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως διαδόχους και συνεχιστές του Πλάτωνα και μελετούσαν τους διαλόγους του. Είναι φανερό ότι η υποτιθέμενη Ακαδημία της Αθήνας δεν ήταν δυνατό να διατηρεί σταθερή μορφή για ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα και ότι οι διδάσκοντες φιλόσοφοι κολακεύονταν από μια συναίσθηση συνέχειας. Παράλληλα, ο Πλατωνισμός είχε διαδοθεί και διδασκόταν σε διάφορες φιλοσοφικές κοινότητες σε όλο τον ελληνικό κόσμο.

Η διακοπή της λειτουργίας της νεοπλατωνικής Ακαδημίας της Αθήνας[i] φαίνεται ότι ήταν αποτέλεσμα διοικητικών μέτρων και απαγορεύσεων που δημιούργησαν συνθήκες κάτω από τις οποίες η Ακαδημία δεν μπορούσε πια να συνεχίσει το έργο της. Η σημαντική περιουσία της Ακαδημίας[ii] φαίνεται ότι δημεύθηκε, ενώ απαγορεύθηκε η διδασκαλία του δικαίου και της φιλοσοφίας στην Αθήνα. Τα χρόνια εκείνα οι πλατωνικές σπουδές είχαν παραχωρήσει τη θέση τους σε ένα μόρφωμα νεοπλατωνισμού, αποκρυφισμού και ανατολικών δοξασιών με θρησκευτικό χαρακτήρα, πράγμα που βάσιμα μπορούμε να υποθέσουμε ότι δύσκολα μπορούσε να γίνει ανεκτό από τις χριστιανικές αρχές[iii]. Οπωσδήποτε η βίαιη ή η μη βίαιη διακοπή της λειτουργίας της νεοπλατωνικής Ακαδημίας δεν έχει μεγάλη σημασία. Το ουσιώδες είναι η ανάδυση του νέου χριστιανικού κόσμου και η ανάγκη για θρησκευτική και ιδεολογική ομοιογένεια μπροστά στις μεγάλες προκλήσεις που αντιμετώπιζε η Αυτοκρατορία.

Η διακοπή της λειτουργίας της νεοπλατωνικής Ακαδημίας της Αθήνας αποτελεί το επιστέγασμα της προσπάθειας του Ιουστίνου και του Ιουστινιανού για θρησκευτική

ενότητα. Εκτός από τον διωγμό των εθνικών διώχθηκαν και οι γνωστικιστές και οι μανιχαϊστές, οπαδοί του δυϊσμού, της ιδεολογίας του περσικού εχθρού, τους οποίους μάλιστα η Σασσανιδική Περσία ήταν πρόθυμη να υποδεχθεί ως πρόσφυγες.

Παρά τη διακοπή της λειτουργίας της νεοπλατωνικής Ακαδημίας της Αθήνας φαίνεται ότι οι αντίστοιχες φιλοσοφικές σχολές σε άλλες πόλεις της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας συνέχισαν να λειτουργούν για αρκετές δεκαετίες. Η φιλοσοφική σχολή της Αλεξάνδρειας την οποία διηύθυνε ο εθνικός φιλόσοφος Ολυμπιόδωρος και η οποία ήταν αφοσιωμένη στη διδασκαλία του Αριστοτέλη, δεν θίχθηκε, όπως δεν θίχθηκαν και οι σχολές φιλολογίας στη Γάζα και νομικής στη Βηρυτό.

Εκείνο που είναι γνωστό είναι η μοίρα του τελευταίου σχολάρχη της νεοπλατωνικής Ακαδημίας της Αθήνας Δαμάσκιου και των άλλων φιλοσόφων που δίδασκαν εκεί. Οι πληροφορίες που έχουμε οφείλονται στον ιστοριογράφο Αγαθία τον Σχολαστικό[iv].

Ο Αγαθίας επαινεί το σώμα των φιλοσόφων δασκάλων της Ακαδημίας, τους οποίους χαρακτηρίζει ως «άκρον άωτον»[v] της διάνοησης της εποχής τους. Εκτός από τον Δαμάσκιο από τη Συρία, ηγέτη και σχολάρχη της νεοπλατωνικής Σχολής, οι υπόλοιποι έξι φιλόσοφοι ήταν οι: Σιμπλίκιος από την Κιλικία, σχολιαστής του Αριστοτέλη, Ευλάμπιος από τη Φρυγία, Πρισκιανός από τη Λυδία, που συνέγραψε αργότερα ένα φιλοσοφικό εγχειρίδιο για τον βασιλέα Χοσρόη, Ερμείας, Διογένης από τη Φοινίκη και Ισίδωρος από τη Γάζα. Αν εξαιρέσουμε τον Δαμάσκιο, τον Πρισκιανό και τον Σιμπλίκιο, λίγα είναι γνωστά για τους υπόλοιπους φιλοσόφους και δεν έχουν διασωθεί γραπτά τους.

Ο Αγαθίας διηγείται πως οι φιλόσοφοι της Ακαδημίας είχαν εξιδανικεύσει τον διάδοχο του περσικού θρόνου Χοσρόη[vi], για τον οποίο κυκλοφορούσαν εκείνη την εποχή φήμες που τον ανέβαζαν σε πρότυπο αρετής και σοφίας. Οι κύκλοι της Ακαδημίας σχημάτισαν την εικόνα ενός ιδανικού κόσμου στην αυλή της Περσίας στην Κτησιφώντα, όπου είχε πραγματοποιηθεί το πλατωνικό ιδεώδες του φιλοσόφου βασιλέα και όπου θα μπορούσαν να βρουν ένα περιβάλλον ιδανικό για φιλοσόφους. Η εξιδανίκευση της ζωροαστρικής Περσίας εξηγείται από την παλιά αντίληψη ότι το πνεύμα του Ζωροάστρη αναδυόταν μέσα στην πλατωνική σοφία. Οι πλατωνιστές εκτιμούσαν τον Ζωροάστρη ως έναν από τους μεγαλύτερους φωτοδότες του κόσμου. Άλλωστε η ζωροαστρική επανάσταση, ως απελευθέρωση της θρησκευτικής σκέψης από την ύλη προς την κατεύθυνση μιας ανώτερης ηθικής και μιας υψηλής σοφίας,

συγκίνησε τους στοχαστές από την αρχαιότητα μέχρι τον Φρειδερίκο Νίτσε. Επίσης η ζωροαστρική Περσία εθεωρείτο ανέκαθεν ως η πηγή της Χαλδαϊκής Μαγείας και της Αστρολογίας, ανορθολογικές δοξασίες οι οποίες γοήτευαν τους νεοπλατωνικούς φιλοσόφους του 6ου μ.Χ. αιώνα.

Την ίδια εποχή, η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν σε πόλεμο με την Σασσανιδική Περσία, πράγμα που δεν εμπόδιζε τους φιλοσόφους της Ακαδημίας να επιχειρήσουν αποδημία στην περσική αυλή. Πρέπει να συμπεράνουμε ότι η αυτοκρατορική διοίκηση συμπεριφέρθηκε με επιείκεια προς τους φιλοσόφους, τους έδωσε τα μέσα και τους επέτρεψε να καταφύγουν στην Κτησιφώντα, παρά τις πολιτικές διαστάσεις του θέματος, αφού το επεισόδιο αυτό αποτελούσε πρόκληση για τον ίδιο τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό. Η αποδημία των φιλοσόφων φαίνεται να έγινε μετά το 529, αφού ο Χοσρόης, στον οποίο προσωπικά κατέφυγαν, ανέβηκε στον περσικό θρόνο το 531. Δεν είναι επίσης κατανοητό πώς η ομάδα των φιλοσόφων πραγματοποίησε το μακρύ και επικίνδυνο ταξίδι προς την Περσία, περνώντας μάλιστα από το μέτωπο των εμπολέμων.

Ωστόσο, τα όνειρα και οι επιθυμίες των φιλοσόφων διαψεύστηκαν οικτρά αμέσως μετά την άφιξή τους στην περσική αυλή της Κτησιφώντος, όπου πίστευαν ότι θα μπορούσαν να ζήσουν όπως επιθυμούσαν. Πρώτα-πρώτα, παρά την ευνοϊκή υποδοχή τους από τον Χοσρόη και τη γενναιοδωρία του, διαπίστωσαν ότι οι κορυφαίοι Πέρσες ήταν αλαζόνες και ανυπόφορα υπερφίαλοι. Αντί να συναντήσουν το ιδεατό περιβάλλον που με τη φαντασία τους είχαν κατασκευάσει, βρέθηκαν μέσα σε έναν κόσμο ανηθικότητας, βουλιμίας, αποθηρίωσης, ωμότητας, απανθρωπιάς και καταπίεσης, δηλαδή με άλλα λόγια σε έναν κόσμο βάρβαρο. Πολύ γρήγορα και η τελευταία τους ελπίδα διαψεύστηκε, αφού μιλώντας με τον ίδιο τον Χοσρόη ανακάλυψαν ένα αμαθές άτομο που καυχόταν ότι φιλοσοφούσε, χωρίς να κατέχει τις βασικές πνευματικές και ηθικές προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο. Ο Αγαθίας, μάλιστα, φροντίζει να περιγράψει με λεπτομέρειες το ποίον του Χοσρόη διηγούμενος πως ο βασιλιάς υπέκυψε στη γοητεία του Ουράνιου, ενός τυχάρπαστου τυχοδιώκτη, απατεώνα από την Κωνσταντινούπολη, ο οποίος πρόβαλλε και αυτός ως φιλόσοφος. «Αποφεύγουμε και απορρίπτουμε ό,τι μας ξεπερνά», παρατηρεί ο Αγαθίας[vii], σχολιάζοντας την προτίμηση του Χοσρόη προς τον Ουράνιο, παρά το ότι γνώρισε τους πολύ ανώτερους του Ουράνιου επτά φιλοσόφους. Φροντίζει μάλιστα να προσθέσει και τον αφορισμό του Σωκράτη από τον «Γοργία»: «ανάμεσα στους αδαείς, ο αδαής νικά τον ειδήμονα»[viii]. Μάλιστα η πεποίθηση των Ρωμαίων ότι ο

Χοσρόης ήταν άτομο βαθύτατα καλλιεργημένο, ήταν κατά τον Αγαθία αποτέλεσμα των κομπασμών και της φλυαρίας του Ουράνιου, που επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη γεμάτος πλούτη, θράσος και υπεροψία.

Πολύ σύντομα οι επτά φιλόσοφοι αποφάσισαν να επιστρέψουν το ταχύτερο στην Ελλάδα, παρά να κερδίσουν τα μεγάλα πλούτη που ο Χοσρόης, γοητευμένος από την αίγλη της φιλοσοφίας, τους πρόσφερε. Προτιμούσαν, όπως διηγείται ο Αγαθίας, να φτάσουν στο ρωμαϊκό έδαφος και να πεθάνουν, παρά να μείνουν έστω και λίγο ακόμη στην Περσία.

Εκείνον τον καιρό, το 532, οι Ρωμαίοι και οι Πέρσες συνομολόγησαν ειρήνη, η οποία μάλιστα είχε αποκληθεί «αιώνια»[ix], αφού δεν είχε χρονικά όρια. Παραδόξως ένας από τους όρους της συνθήκης που υπογράφηκε αφορούσε τους ίδιους τους φιλόσοφους πρόσφυγες. Σύμφωνα με τον όρο αυτό τους επιτρεπόταν να γυρίσουν στον τόπο τους και να ζήσουν ελεύθερα «κατά την πατρώαν δόξαν»[x], χωρίς να αλλάξουν τις αντιλήψεις τους. Είναι πολύ πιθανό ότι ο παράδοξος, για μια συνθήκη ειρήνης, αυτός όρος τέθηκε από τον ίδιο τον Χοσρόη. Ο Αγαθίας μάλιστα αναφέρει ότι ο Χοσρόης εξάρτησε την έναρξη και την εφαρμογή της εκχειρίδας από την εφαρμογή αυτού του όρου[xi]. Είναι φανερό ότι η εικόνα που μας παραδίδει ο Αγαθίας αποσιωπά την γενναιοφροσύνη και το μεγαλείο του Χοσρόη του Α', του οποίου η βασιλεία είναι ένδοξη και σύμφωνη με τη ζωροαστρική πρόθεση της μεταμόρφωσης του κόσμου μέσω μιας βασιλικής ηθικής. Χαρακτηριστική είναι η σχολή του Σαπούρ, λαμπρό πνευματικό κέντρο της εποχής εκείνης, όπου μεταφράστηκαν στα πεχλεβικά ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης.

Ο Αγαθίας αφηγείται το ταξίδι της επιστροφής των φιλοσόφων στα ρωμαϊκά εδάφη. Ο Σιμπλίκιος δίδαξε κατόπιν στη σχολή της Αλεξάνδρειας, ενώ οι υπόλοιποι έχει υποστηριχθεί ότι κατέληξαν ως δάσκαλοι στις Κάρρες[xii] της Μεσοποταμίας. Στην πόλη αυτή επιβίωνε μια ισχυρή παγανιστική κοινότητα με σημαντική επιρροή, τέτοια που η πόλη εθεωρείτο σαν ένα παγανιστικό προπύργιο. Άλλωστε, αριθμός παγανιστικών κέντρων εξακολουθούσε κατά τον έκτο αιώνα να υφίσταται σε ολόκληρη τη Μικρά Ασία και την Εγγύς Ανατολή. Όπως και να έχει το πράγμα, είναι ενδιαφέρουσα η παράδοση ότι στις Κάρρες αναπτύχθηκαν τον 6ο και τον 7ο αιώνα μ.Χ. οι κλασικές σπουδές. Σχετικά υπάρχει και η μεταγενέστερη παράδοση ότι το αραβικό πλέον Χαρράν εξακολούθησε να αποτελεί κέντρο μάθησης, τόσο ώστε η γνωριμία της Βαγδάτης κατά τον 10^ο αιώνα με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη

ξεκινά από τους φιλοσόφους της Αλεξάνδρειας, που κατέληξαν στη Βαγδάτη μέσω της Χαρράν.[xiii]

Οπωσδήποτε, η συγκινητική ιστορία των φιλοσόφων μέσα σε ένα κόσμο που τους είχε ξεπεράσει επισφραγίζει το τέλος του αρχαίου κόσμου. Την ίδια χρονιά της επιστροφής των φιλοσόφων, το 532, ο Ιουστινιανός επέλεξε δύο ιδιοφυείς επιστήμονες, εκπροσώπους των ελληνικών παραδόσεων στη Μικρά Ασία και συνεχιστές των ελληνικών μαθηματικών, ως αρχιτέκτονες της Αγίας Σοφίας. Μια νέα εποχή αρχίζει.

[i] Μαλάλας 18.47, Alan Cameron: «The Last Days of the Academy at Athens» PCPS 195 (1969)

[ii] Κατά τον Δαμάσκιο «η περιουσία που κατείχαν οι διάδοχοι του Πλάτωνα δεν προερχόταν από κληροδότημα του ίδιου, όπως πολλοί πιστεύουν, αφού ο Πλάτων ήταν φτωχός και διέθετε μόνο τον κήπο της Ακαδημίας», «προέρχονταν από πολλούς αφοσιωμένους και ευσεβείς άνδρες, οι οποίοι μετά τον θάνατό του κληροδοτούσαν τις περιουσίες τους στους φιλοσόφους».

[iii] Επρόκειτο για ένα κλάδο του Νεοπλατωνισμού που έμοιαζε με θρησκεία για ειδωλολάτρες διανοούμενων. Ο Ιουλιανός είχε γοητευθεί. Glen W.Bowersock: Ο Ελληνισμός στην ύστερη αρχαιότητα, MIET, Αθήνα 2000, σ. 34.

[iv] Αγαθίου Σχολαστικού: Ιστορίες, Εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα 2008.

[v] Αγαθίας, Β' 30.

[vi] Βασίλευσε ως Χοσρόης Α' (532-578).

[vii] Αγαθίας, Β' 32.

[viii] Αγαθίας, Β' 32, Γοργίας 459. 6.3-4.

[ix] Η ειρήνη έληξε το 540.

[x] Αγαθίας, Β' 31,4.

[xi] Αγαθίας, Β' 31,4.

[xii] Πόλη της Μεσοποταμίας, η Χαρράν των Μουσουλμάνων, σήμερα ένα ασήμαντο χωριό στα σύνορα Τουρκίας-Συρίας.

[xiii] Ο Edward Watts αναφέρει στο άρθρο του «Where to Live the Philosophical Life in the Sixth Century? Damascius, Simplicius, and the Return from Persia» [Greek, Roman, and Byzantine Studies 45 (2005) 285-315] τη μαρτυρία του Άραβα ιστορικού Al-Masudi κατά τον 10^ο αιώνα, για την ύπαρξη μιας φιλοσοφικής σχολής στη Χαρράν, η οποία μάλιστα έφθασε εκεί από την Αθήνα περνώντας από την

Περσία. Στο ίδιο κλίμα ο M.Tardieu στο άρθρο του «Sabiens coraniques et “sabiens” de Haran», Journal asiatique 274 (1986), παραθέτει τη διήγηση του Al-Masudi για την επίσκεψή του σε κάποιο παλαιό κτήριο της Χαρράν, το οποίο διέθετε μια μεγάλη αίθουσα όπου κατά την τοπική παράδοση δίδασκαν φιλόσοφοι. Πάνω από την είσοδο της αίθουσας αυτής υπήρχε κατά τον Al-Masudi η συριακή επιγραφή «αυτός που γνωρίζει τον εαυτό του θα προσεγγίσει τον Θεό», η οποία αντιστοιχεί στο συμπέρασμα της συζήτησης του Σωκράτη με την Αλκιβιάδη από το διάλογο του Πλάτωνα «Αλκιβιάδης Μείζων» (133c), πράγμα που οι παρόντες Άραβες λόγιοι το επιβεβαίωσαν (Bowersock σ.81). Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο διάλογος «Αλκιβιάδης Μείζων» ήταν εξαιρετικά αγαπητός και χρησίμευε ως διδακτικό ανάγνωσμα για τους νεοπλατωνικούς φιλοσόφους.

Δημοσιευμένο στις 30 Νοεμβρίου 2010 στο: <http://mavridisdim.blogspot.com>